

KUNGL. VITTERHETS
HISTORIE OCH
ANTI KVITETS AKADEMIEN

ÅRSBOK 2022

STOCKHOLM 2022

THE ROYAL SWEDISH ACADEMY OF LETTERS,
HISTORY AND ANTIQUITIES

ACADÉMIE ROYALE SUÉDOISE DES
BELLES-LETTRES, DE L'HISTOIRE
ET DES ANTIQUITÉS

KGL. SCHWEDISCHE AKADEMIE FÜR LITERATUR,
GESCHICHTE UND ALTERTÜMER

© 2022. De enskilda författarna och KVHAA, Stockholm

Grafisk formgivning: Lars Paulsrud

www.vitterhetsakademien.se

ISBN 978-91-88763-33-4, ISSN 0083-6796

Italgraf Media, 2022

INNEHÅLL

- 7 Preses hälsningstal
13 År 2022 tilldelade medaljer och priser

MINNESORD

- 21 Bertil Albrektson
35 Cecilia Falk

FÖREDRAG

- 47 Elisabeth Wåghäll Nivre: *Vem talar och i vilket syfte? Berättarröst och pratglada protagonister i några av Georg Wickrams prosa-romaner*
61 Neil Price: *Understanding the Viking phenomenon*
75 Eva Hættner Aurelius: *Lovisa Ulrikas akademi – Sveriges första vittra kungliga akademi*
93 Terttu Nevalainen: *Studying language change in its social context*
107 Jens Rydgren: *Nationalism och populism i dagens Europa. Hur kan vi förklara framväxten av de radikala högerpartierna?*
117 Jesper Larsson: *Självförvaltning och tidigmodernt samiskt naturresursutnyttjande*

- 135 Peter Gärdenfors: *Hur Homo blev docens. Undervisningens evolution*
- 149 Ola Sigurdson: *Humor och teologi – några reflektioner*
- 163 Clas Tollin: *Sveriges geometriska kartering 1633 till 1680*
- 185 Maria Ågren: *Att tilltala överheten. Suppliker som kulturarv och källa till kunskap*

ÅRSBERÄTTELSE, FÖRTECKNINGAR ÖVER LEDAMÖTER,
AKADEMIFORSKARE OCH PERSONAL

- 199 Ständige sekreterarens årsberättelse
- 205 Vitterhetsakademiens kulturfastigheter
- 217 Årsberättelser från vissa forskningsföretag m.m.
- 231 Publikationer utgivna 20.3.2021–19.3.2022
- 233 Alfabetisk förteckning över Akademiens ledamöter
- 250 Akademiens ledamöter i invalsordning
- 253 Ledamöternas fördelning på klasser
- 255 Avlidna ledamöter 20.3.2021–19.3.2022
- 256 Akademiens utskott och nämnder
- 262 Vitterhetsakademiens akademiforskare
- 263 Akademiens personal

EVA HÆTTNER AURELIUS

Lovisa Ulrikas akademi

SVERIGES FÖRSTA VITTRA KUNGLIGA AKADEMI

DEN 1 MAJ 1744 skrev Voltaire ett brev till prinsessan Luise Ulrike (1720–1782) av Preussen, detta med anledning av att hon skulle gifta sig med kronprinsen av Sverige, Adolf Fredrik:

Utän tvivel blir det mindre kyligt i Stockholm när Ni regerar där och då kommer jag att uppvakta Ers majestät. Jag beklagar inte att drottning Kristina vid detta tillfälle kommer att fördunklas. Ni kommer att i Sverige bli vad Er broder gör i Berlin, Ni kommer att föda de sköna konsterna.¹

Lovisa Ulrika – som prinsessan fick heta i Sverige – hade lärt känna Voltaire hösten 1743, i den krets av filosofer och lärda som brodern Fredrik II (1712–1786), kallad Fredrik den store, hade samlat omkring sig i slottet Rheinsberg. Voltaire och Lovisa Ulrika kom att brevväxla; det första brevet från Voltaire till henne härrör från 1743 och det sista från 1774.² Det program som Voltaire antyder i brevet är samma program som hennes bror följde: att främja vetenskap, konst och litteratur, att sprida upplysningens idéer.³ Parallellen Kristina–Lovisa Ulrika återfinns i flera av Voltaires brev, men själv föredrog hon att framställa sig som Minerva.⁴

Lovisa Ulrika följde detta program. Hennes insatser för litteratur, konst och vetenskap i Sverige blev betydande, och hennes verksamhet på dessa områden var inte bara omfattande, utan utmärktes också av sinne

för kvalitet: hon gynnade några av de mest excellenta forskarna, författarna och konstnärerna i dåtidens Sverige.

Hon var sällsynt väl skickad att genomföra detta program. Det kulturella arv hon fått med sig från sin familj och dess traditioner, hennes utbildning och inte minst hennes begåvning och personlighet, liksom den roll som en drottning väntades spela, samverkade alla för att göra henne till en ny drottning Kristina.

Lovisa Ulrika fostrades och växte upp i en miljö starkt präglad av fransk kultur och upplysning där främjandet av vetenskap, litteratur och konst var centrala uppgifter för furstliga personer.⁵ I hennes familj fanns därtill starka kvinnliga förebilder för detta. Hennes mor, Sofia Dorotea (1687–1757), kom från en miljö präglad av fransk kultur – hon prenumererade till exempel på *Mercure de France*, samtidens ledande litterära organ, och Lovisa Ulrika och modern studerade tillsammans madame de Sévigné's brev, det ännu i denna dag oöverträffade mönstret för det familjära brevet.⁶ Modern, Sofia Dorotea, kom också till ett hov som var präglad av fransk kultur; hennes svärmor, Lovisa Ulrikas farmor, Sofia Charlotta (1668–1705), var vad man kallat *une femme savante*. Hon hade varit filosofen Leibniz nära vän, och hon hade understött denne när Vetenskapsakademien i Preussen stiftades år 1700. Sofia Charlottas sonson Fredrik tecknar i sina minnen en vacker bild av farmodern; han prisar hennes ”förfining och esprit, kärlek till konster och vetenskaper, hennes nobla religion, vida beläsenhet och upplysta förnuft”, och ser i henne ”en stor mans geni och en lärds kunskaper”.⁷

En tredje kvinna måste nämnas i detta sammanhang, nämligen guvernanten Marthe de Rocouille, en av de många landsflyktiga hugenotter som fann en fristad i Preussen. Genom henne förmedlades den stora franskklassiska litteraturen och den franska hovkulturen. Och Lovisa Ulrika var personligen väl rustad att tillgodogöra sig allt det som bjöds henne i denna miljö: vittnesbörden om hennes intelligens och skönhet är flera, likaså om hennes charm och viljestyrka.⁸ I en självbiografisk skiss beskriver hon sig själv som barn som ”livlig och mycket egensinnig”. Hon

Drottning Lovisa Ulrika, porträtt av Lorentz Pasch d.y., 1767, Nationalmuseum. Här visas drottningen som både drottning – med hermelinsmanteln – och ett lärt fruntimmer – med boken.

blev en av faderns favoriter – till markant skillnad mot brodern Fredrik: ”Ju mer jag tillväxte i ålder dess mer ökades min fars vänskap. Han roades av mitt pladder och när han var befriad från skötseln av riket ålades jag att vara tillsamman med honom och tjäna honom som en avkoppling”.⁹

I en handskrift, *Avskrifter av franska Dialogues, Discours, Vers etc gjorda för dåvarande prinsessan Lovisa Ulrika före hennes ankomst till Sverige*, framträder klart den franska hovkulturen. I dialogen ”Tankar om smaken” (”Reflexions Sur le Gout”) har Lovisa Ulrika strukit under dessa rader: ”Smaken är nödvändig för att rätt kunna bedöma andens alster, smaken är en fin, klar och precis förmåga att bedöma skönhet, tankars träffsäkerhet och uttryck.”¹⁰ En annan dialog talar om vikten av att konversera på ett behagligt, bildat och spirituellt sätt.¹¹

När Lovisa Ulrika 24 år gammal kom till Sverige som dess kronprinsessa, hade hon med sig Voltaires och broderns kulturprogram – den upplyste furstens. Och hon genomförde detta med stor energi och beslutsamhet.¹² Hon understödde ur egen kassa den fina diktaren och feministen *avant la lettre* Hedvig Charlotta Nordenflycht,¹³ liksom hon på flera sätt gynnade Olof von Dalin, den store förnyaren av svensk prosa. Han spelade en ledande roll vid hennes hov som tillfällesdiktare, arrangör av fester och rolighetsminister, och han var sonen Gustavs lärare och den förste sekreteraren i Vitterhetsakademien.¹⁴ Hon understödde framstående konstnärers resor till Paris, och gav tidigt uppdrag åt Johan Tobias Sergel, en skulptör av europeiskt format.¹⁵ Genom att hon och Adolf Fredrik lät uppföra Ulriksdals slottsteater, den så kallade Confidencen (1751), och Drottningholms slottsteater (1766) gynnade de teaterkonsten. Hon samlade antika mynt, antikviteter, skulpturer och målningar, böcker och så kallade naturalier. Dessa betydelsefulla samlingar ordnade hon med hjälp av experter, bland andra Carl von Linné¹⁶ och den betydande numismatikern Carl Reinhold Berch,¹⁷ och hon lät inreda särskilda kabinett i Drottningholm i vilka dessa samlingar förvarades, katalogiserades och gjordes tillgängliga för vetenskapsmän.¹⁸

Hennes kulturella verksamhet från och med hennes ankomst 1744,

och särskilt från och med tronskiftet 1751, innebar att hovet åter blev centrum i det svenska kulturlivet. Det var inte kungen eller hovet utan hattarna, det dominerande partiet i riksdagen, som tog initiativet och år 1739 stiftade den första stora vetenskapsakademien i Sverige, Kungliga Vetenskapsakademien.¹⁹

Liksom sin mor och sin farmor höll hon sig à jour med den europeiska, främst den franska kulturen; hon abonnerade redan från början på *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des artes et des métiers* (1751–1772/1780), och en av dess två redaktörer, Jean le Rond d’Alembert (1717–1783), blev utländsk ledamot i hennes akademi redan 1755. Från 1760 abonnerade hon på Grimms *Correspondance littéraire, philosophique et critique*.²⁰ Tack vare detta har nu Kungliga biblioteket i Stockholm en fullständig samling av denna korrespondens för åren 1760–1768 och en betydande del av den till och med 1793. Biblioteket äger också, tack vare Lovisa Ulrikas vänskap med Voltaire, ett av de två exemplaren av hans egenhändigt rättade upplaga av Dresdenutgåvan (1748) av hans samlade verk.²¹ Hennes boksamling på Drottningholm vittnar om hennes omfattande beläsenhet i tidens romankonst, i tidens vetenskapliga tänkande och i tidens diskussioner om konst och litteratur.²²

Hennes största insats inom kulturen och vetenskapen var dock hennes stiftande av den första kungliga akademien i Sverige för vitterhet, det vill säga för den sköna litteraturen och i viss mån för de humanistiska vetenskaperna.²³ I ett brev till brodern Fredrik den 18 april 1755, berättar hon att hon gör allt vad hon kan för att främja kultur och vetenskap, och att hon nu stiftat en akademi för den sköna litteraturen – för att dessa verksamheter ”mildrar sederna”:

Jag gör allt jag kan för att uppmuntra konsterna och vetenskaperna, vilka kan mildra sederna och jag måste här övervinna många svårigheter. Jag har också, med kungens tillåtelse, upprättat en akademi för den sköna litteraturen, som dock börjat rätt svagt.²⁴

Att stifta akademier låg i tiden. Den preussiska vetenskapsakademien hade, som sagts, grundats 1700 med stöd av Lovisa Ulrikas farmor, Sofia Charlotta, och förnyats 1744 av brodern Fredrik. Den preussiska akademien hade alla vetenskaper, inklusive de humanistiska, liksom också skönlitteraturen på sitt bord, men det hade inte dess svenska motsvarighet. Denna hade visserligen, trots sin huvudsakliga naturvetenskapliga inriktning, också det svenska språket och språkvården på sitt program, men detta var ingen huvudsak: vad det framför allt gällde var att främja att det svenska språket användes i vetenskapliga skrifter.²⁵ Det saknades med andra ord en motsvarighet till Franska akademien med dess uppgift att främja och vårda det franska språket och litteraturen, och det saknades en akademi för de humanistiska vetenskaperna. Henrik Schück har i sin historik över Vitterhetsakademien klargjort att det var "Académie française och i någon mån också Académie des inscriptions et belles-lettres"²⁶ som var förebilden för Vitterhetsakademien. Académie des inscriptions et belles-lettres, först ett utskott inom den stora akademien och betraktad som "La petite Académie", blev självständig 1701. Vid denna tid var den en lärdomshistorisk akademi, med bland annat pristävlingar i historiska ämnen som uppgift.

Även om kungen formellt var den som stiftade Vitterhetsakademien, framgår det av rådsprotokollet från den 20 mars 1753 att det var Lovisa Ulrika som tog initiativet till att stifta den: åt den briljante arkitekten Carl Hårleman (1700–1753) gav hon uppdraget att utforma Akademiens stadgar. Han dog emellertid oväntat,²⁷ och då gav hon uppdraget åt kanslipresidenten Anders Johan von Höpken (1712–1789), Sveriges mäktigaste man och den som författat Vetenskapsakademiens stadgar.²⁸ I rådsprotokollet står det att kungen, Adolf Fredrik, har övervägt hur:

utom den redan här i Stockholm inrättade Vetenskaps Akademien, en annan Académie des belles-lettres ansenligen bidraga skulle til Våra trogna Undersåtares nytta och förmon, samt til den ändan anmodat Vår Högtälskelige Gemål, Hennes Kongl. Maj:t Drottningen at hugna denna senare med en Nådig benägenhet och Dess egen besynnerliga höga omvårdnad; så hafve vi

aktat nödigt, för bättre Ordning skull, utstaka och stadfästa följande Lagar, til deras underdåniga efterlefnad, som Hennes Kongl. Maj:t skulle behaga utse til Ledamöter af denna Academie.²⁹

Här görs det klart att det är drottningen som ska sköta, det vill säga finansiera och leda Akademien och utse ledamöter. Och så blev det. Hon utsåg ledamöterna, däribland också Akademiens sekreterare och dess direktör.³⁰ Hon var som ledamot alltid närvarande. Att en kvinna på detta sätt leder en kunglig, alltså en statlig, offentlig akademi, var, såvitt jag kunnat se, näst intill omöjligt vid denna tid; möjligen var Lovisa Ulrika den första kvinnan i världen som ledde en sådan akademi. Merit Laine förmodar: "[g]enom att tilldela sig själv en roll som innebar auktoritet i offentligheten gick hon längre än de flesta andra som av sig själva och omvärlden definierades som exceptionella kvinnor."³¹

Syftet med Vitterhetsakademien var att "frambringa en ren Smak, et städadt tänke- och et höfsadt skrifve-sätt såsom uti Samhället nyttige, prydlige och behagelige"³² – vilket mycket påminner om Franska akademiens syfte att "reglera språket och göra det rent, vältaligt och kapabelt att behandla konsterna och vetenskaperna".³³ Man spårar dock Lovisa Ulrikas "mildra sederna" ("adoucir les mœurs") i det tydligt civilisatoriska syftet att städa tänkesättet och att hyfsa skrivsättet, vilket skulle vara samhället nyttigt och behagligt. De ämnen denna akademi skulle syssla med var: "Historien, Antiquiteter, med hvad til bägges uplysning hörer, Vältalighet och Svenska Språkets upodling."³⁴ Det är – bortsett från antikviteterna – också den franska akademiens ämnen.

Även om historia och antikviteter ingick i Akademiens ämnen, var det uppenbart att dess huvudsakliga göromål skulle vara estetisk-kritiskt: man skulle ge "sitt yttrande och omdöme öfver de utkomne Svenska och främmande Skrifter, hvarvid sjelfva saken skärskådas och granskas med den anständighet, som vederbör och kan tjena til rättelse och icke til förgelse".³⁵

Till det första sammanträdet den 24 juli 1753, på Lovisa Ulrikas födelsedag, och i det vackra Myntkabinettet på Drottningholm, kallade

hon de första ledamöterna, inalles fem. Bland dem fanns den mäktige von Höpken och den briljante poeten och historikern Olof von Dalin som sekreterare.³⁶ Höpken höll som direktör ett tal, där han tog tillfället i akt att prisa frihetens välsignelser och enväldets skadlighet; han markerade alltså mot drottningens egen politiska uppfattning. Drottningens verksamhet borde vara, fortsatte han, att ”stadga vitterhet, at hägna dess idkare”, underförstått att inte ägna sig åt politik. Om hon följde detta program, skulle ”de starka men hårda tankar hvilka vårt kön tillhör” spädas med ”de lifligheter och behagligheter som Eders Kongl. Maj:ts kön billigt tillägnas”.³⁷ ”Kvinna bliv vid din läst!” läser man i detta. Att den mäktige von Höpken, som ogärna såg konkurrenter till Vetenskapsakademien, ändå tillät att Lovisa Ulrikas akademi stiftades och än mer tillät henne att leda denna akademi, har förklarats av att Höpken hoppades att den energiska drottningen då inte längre skulle sysselsätta sig med politiken.³⁸

Lovisa utsåg mäktiga män, tre av dem var riksråd, men dessa var också kultiverade och bildade män, med vilka hon kunde diskutera Akademiens ”göromål”, vilka framför allt bestod av att utlysa pristävlingar inom ”poesien, vältaligheten och historien”.³⁹ Detta var det gängse sättet för de belletristiska akademierna att främja den sköna litteraturen, alltså dikter och vältalighet, samt den historiska vetenskapen. Så hade sedan gammalt den stora förebilden, Franska akademien, arbetat.

Ämnet för den första tävlingen i historia gällde frågan om folkungaätten var utländsk eller inhemsk; förslaget var Dalins. Tävlingen i vältalighet gällde en framställning av Gustav II Adolfs karaktär; förslaget var Höpkens. I poesin gällde det att skriva en dikt om Karl X Gustavs tåg över Bält 1658 – detta var drottningens eget förslag. Men det var drottningen som bestämde prisämnena.⁴⁰ Torkel Stålmarck har framhållit att de utgjorde ”magistrala ämnen”, inte några ”enkla övningsuppgifter”, och de hade tydlig nationalistisk inriktning. Historieämnet handlade om Sveriges tillblivelse, vältalighetsuppgiften handlade om den store Gustav II Adolf, och ämnet för tävlingen i poesi handlade om en av de största

segrarna i svensk historia och om ett stort danskt nederlag.⁴¹ Drottningen var av utrikespolitiska skäl fientligt inställd till Danmark, särskilt sedan hon tvingats gå med på att kronprinsen Gustav förlovats med en dansk prinsessa. Ytterligare två pristävlingar i dessa tre ”grenar” av vitterheten utlystes 1755 och 1756. Att de var betydelsefulla visas bland annat av att Hedvig Charlotta Nordenflycht deltog i den första tävlingen, dock utan att få något pris.⁴² De visar också att Akademien trots allt arbetade som en akademi, och inte bara var ”en litterär hovcirkel” av det slag som brodern Fredrik hade omgivit sig med.

Så småningom utökades Akademien med vetenskapsmän; 1755 kallades en bemärkt språkforskare, Johan Ihre (1707–1780), liksom den framstående historikern Sven Lagerbring (1707–1787). Också detta visar på ambitionen att verka som en ”fransk akademi”. Schück menar att de första ledamöterna var ”den mest lysande uppsättning, som det dåtida Sverige kunde åstadkomma”.⁴³ Att de två fransmännen, upplysningsmännen och ledamöterna av Franska akademien, Charles-Jean-François Hénault (1685–1770) och den store matematikern d’Alembert blev utländska ledamöter år 1755 pekar också på denna ambition – och på drottningens nätverk.⁴⁴

Verksamheten avbröts 1756 på grund av att drottningen var inblandad i ett försök till statskupp. Först 1773, efter att Lovisa Ulrika blivit änka 1771 återupplivades Akademien. Då hade flera av ledamöterna avlidit, flera hade dragit sig tillbaka från offentlig verksamhet, men tre av de gamla ledamöterna kom till det första sammanträdet, och Lovisa Ulrika utsåg raskt nya ledamöter, en ny sekreterare och en ny direktör. Inalles valde hon under dessa år tretton nya ledamöter, av vilka flera var vetenskapsmän (två historiker, en språkforskare, en astronom, en universitetsbibliotekarie). Några av de nya var poeter, men endast en av dessa fyra var verkligt betydande, nämligen Gustaf Fredrik Gyllenborg (1731–1808). Nu saknades de mäktiga.

De flesta av de nya var alltså inte fullt så lysande som den föregående skaran ledamöter.⁴⁵ Men nu kunde Lovisa Ulrika kalla den gamle vännen

Voltaire, som 80 år gammal blev utländsk ledamot år 1774. Det hade varit omöjligt att kalla honom 1753, eftersom han då var i onåd hos brodern. Den siste hon kallade som både ledamot och sekreterare var den store upplysningsmannen Nils von Rosenstein (1752–1824), så småningom Svenska Akademiens förste ständige och långvarige sekreterare. Denne kallade hon bara några månader före sin död den 16 juli 1782.

Under dessa nio år återupptogs pristävlingarna i poesi, värtalighet och historia. Den tävling som uppenbart var den viktiga var den i poesi, den minst betydelsefulla var den i historia. I Akademiens dagbok framgår att ledamöterna ägnade mycken tid och möda åt att granska de poetiska tävlingsbidragen. Åtta pristävlingar utlystes, och Johan Henric Kellgren belönades tre gånger (det stora priset i poesi 1778, det stora priset i värtalighet och det mindre i poesi 1779). Då hade han redan deltagit i tävlingen i poesi 1777, och han deltog också 1780. Akademien fungerade nu inte bara ”som domstol utan också som individuell handledare och smakråd”,⁴⁶ och även om omdömena inte sällan gällde åsikter och tankar – Kellgren kritiserades 1777 för ”falska tankar eller gudlösa uttryck”⁴⁷ – så såg en ledamot redan i detta Kellgrens första bidrag att dikten ”var skriven med den största poetiska eld och styrka”.⁴⁸ Under denna period kan Akademien inte anses ha varit drottningens hovcirkel: dess bedömningar var offentliga, och tävlingarna var ett ”meriteringsförfattande”.⁴⁹

Den andra stora uppgiften för denna återupplivade akademi var språkvården, och redan på det första sammanträdet i februari 1773 diskuterades ortografins reglering, det svenska ordförrådets rikedom och dess lexikaliska luckor. Lovisa Ulrika ansåg att det ”vore i sin ordning att liksom Fransöska Academien utarbete en Dictionnair”,⁵⁰ men detta översteg Akademiens förmåga. Men språkmannen af Sotberg skrev en avhandling, ”Anmärkningar öfver Svenska Språket”, vilken upplästes den 16 mars 1773, och om den säger Schück att här ”gjorde dock Vitterhetsakademien [...] en betydande insats, kanske sin mest betydande”.⁵¹

Lovisa Ulrikas insatser i svensk kultur och vetenskap var viktiga och framtidsdigra, kanske allra mest i det att hovet med henne blev den le-

dande kulturella aktören i Sverige. Hennes grundande av Vitterhetsakademien, tänkt som en motsvarighet till Franska akademien, kom i själva verket att vara förebild för sonens upprättande av Svenska Akademien 1786. Som Schück påpekat övertog sonens akademi de uppgifter som Vitterhetsakademien gjort till sina. Lovisa Ulrikas akademi var ”vitter” i inskränkt bemärkelse, det vill säga ordet ”vitter” betydde här ”skönlitteratur”, och inte som tidigare ”lärdom och kunnande” eller ”humanistisk bildning”.⁵²

Huvuduppgifterna för hennes akademi var, säger Schück, ”aldeles desamma som sedermera för Svenska Akademien: skaldekonsterna, välaligheten, den litterära kritiken och ’språkets uppodling’”.⁵³ Sverige fick år 1786 med Svenska Akademien sin andra akademi där Franska akademien var förebilden, men lika mycket var Lovisa Ulrikas Vitterhetsakademi förebild. När sonen i sin akademi övertog uppgifterna från moderns akademi, förvandlade han samtidigt hennes akademi till en Historie- och Antikvitetsakademi: dess huvuduppgift blev nu Sveriges fornninnen. Frågan om Gustav III hade stiftat sin akademi om inte modern hade berett marken är omöjlig att besvara,⁵⁴ men man kan fundera över det faktum att det andra stora nordiska riket, Danmark, inte fick en dansk akademi förrän 1960, och då en privaträttslig sådan.

Lovisa Ulrikas insatser för vetenskap och kultur i Sverige var ett uttryck för hennes politiska och däri inflätade kulturella ambitioner, men de var också ett personligt uttryck. Hennes brev, i synnerhet de till modern Sofia Dorotea, handlar inte sällan om vad hon har läst. Hon menar i ett brev den 17 februari 1749 att ”Läsningen är ett stort stöd och man tröttnar aldrig på den”.⁵⁵ I ett brev av den 22 december 1750 kommenterar hon insiktsfullt madame de Sévigné’s brevkonst apropå en nyutkommen bok, *Lettres de Ninon au marquis Sévigné*, vidare en svensk historiker hon nyligen läst med stor uppskattning särskilt för hans stil – hon syftar på Olof von Dalin – och berättar att ”Vi har mycket goda böcker, bland andra ett poem om skapelsens sju dagar, vilket är ett mästerverk och som enligt många åsikt kan ställas vid sidan av Miltons Det förlorade paradi-

set”.⁵⁶ Hon syftar här på Haquin Spegels magnifika dikt *Guds Werk och Hwila*. I dessa brev talar ett genuint intresse för litteratur, och då också den svenska. Lovisa Ulrika var en person med vida litterära horisonter. Att hon stiftade den första svenska kungliga akademi som hade svenska språket och litteraturen till huvudsak, var inte bara ett politisk-kulturellt schackdrag, utan bakom detta drag låg en person med både smak och kunskaper.

Föredrag den 7 september 2021

Föredraget är en kort version av min artikel ”Lovisa Ulrikas (1720–1782) akademi: Sveriges första vittra kungliga akademi”, i Ute Frevert, Ernst Osterkamp & Günter Stock red. 2021. *Women in European academies. From patronae scientiarum to path-breakers*, Berlin: De Ruyter Akademie Forschung, s. 55–71.

N O T E R

1. Kungliga biblioteket, Stockholm, handskriftssamlingen D 934 a, Voltaires brev till Lovisa Ulrika. I Vu 34 *Recueil de Pieces Manuscrites*, där drottningen låtit renskriva för henne viktiga handskrifter, bland annat breven från Voltaire, finns detta brev i prydlig renskrift. Min översättning av: ”Il fera sans doute moins froid. Madame a Stokholm, quand vous y regnerez, et alors je viendray faire ma cour a votre majesté. Je ne plains dans cet evenement que la Reine Christine qui va etre eclipsée. Vous ferez en Suede ce que Le Roy votre frere fait en Berlin, vous ferez naitre les beaux arts. Que ne sui[s] je assez hereux pour me trouver dans la foule de ceux qui verront votre couronnement!”
2. För denna korrespondens, se Skuncke 2003, s. 41–61, särskilt s. 51–61.
3. I ett brev till brodern Fredrik den 18 april 1755 skriver Lovisa Ulrika: ”Je fais tout mon possible pour encourager les arts et les sciences, qui sont propres à adoucir les mœurs, et il faut surmonter pour cela bien des difficultés.” Se *Luise Ulrike 1910*, s. 373. I ett annat brev till brodern samma år, den 7 oktober, skriver hon: ”Je me flatte que dans peu nous aurons de bons musiciens suédois, la nation aimant les arts. Il y a un compositeur qui a eu une grande réputation en Angleterre, qui est Suédois [– –]. Je voudrais bien vous donner une meilleure idée de la Suède qu’il me paraît que vous n’avez pas, mon cher frère. Il y a de très habiles gens ici en tous arts et sci-

- ences. Nous avons des peintres qui sont de l'Academie française, mais cependant nationaux, deux habiles architectes, des gens supérieures en mécanique, ce que le ouvrage de Trolhätta prouve. En mathématique, Klingenstierna a une réputation et doit être connu de Maupertuis. En fait de métiers, les manufactures d'étoffes sont aussi belles que celles de Hollande et les surpassent même." Se *ibid.*, s. 390. Merit Laine (1998) framhåller i avsnittet "Fursten och konsten: tradition och ideologi", s. 14–17, att 1700-talet i upplysningens anda såg främjandet av konster och vetenskaper som furstens sätt att tjäna sitt land och öka dess glans.
4. I brevet från den 2 maj 1745 gäller det Voltaires artiga avböjande av en inbjudan till Stockholm; han anspelar på episoden med Descartes besök och död i Stockholm, och han bifogar en dikt om drottning Kristina. I brevet av den 22 april 1751, skrivet i Potsdam, med anledningen av tronbestigningen återkommer referensen till Kristina i en liten dikt, där Lovisa Ulrika apostroferas som "Minerve dans Berlin" och där Voltaire säger att han inte kan likna Descartes "qui alla Se mettre aux pieds des Christine". Det är i detta brev han som gåva till Lovisa Ulrika ger ett av de två egenhändigt rättade exemplaren av Dresdenutgåvan 1748 av hans samlade verk, det andra gick till brodern Fredrik. Detta exemplar finns nu i Kungliga biblioteket, som en av dess finaste böcker från 1700-talet."C'est par cette rareté seule que cette ouvrage merite peut-etre d'être honoré d'une place dans la bibliotheque de Votre Majesté", skriver Voltaire. I brevet från den 25 augusti 1751 återkommer referensen till Descartes i en dikt: "Si les Dieux jaloux enleverent Descartes a vos regionis." Kungliga biblioteket, Stockholm, D 934 a. Merit Laine påpekar att det är tveksamt om Lovisa Ulrika uppskattade dessa referenser till drottning Kristina, se Laine 1998, s. 13 f. Den parallell Lovisa Ulrika själv befordrade var den med Minerva, se *ibid.*, s. 108–109, 115, 125, 166.
 5. Jägerskiöld 1945, kap. "Barndom och ungdom", s. 9–40.
 6. Jägerskiöld 1945, s. 34–36.
 7. Merit Laine 2003, s. 18. Lovisa Ulrika tackar i ett brev från den 2 juli 1751 till brodern för denna bok som trycktes i få exemplar: "J'ai passé une grande partie de la nuit à y lire, et j'oserais dire, sans flatterie, qu'après cette lecture on aura de la peine à se familiariser avec les autres historiens. Quel style! Quel energie! L'on y reconnoît la vérité, cette vérité si difficile à trouver partout ailleurs, tout cela joint aux réflexions si dignes de l'auteur et qui le feraient partout reconnoître." *Louise Ulrike 1910*, s. 267–268.
 8. Jägerskiöld 1945, s. 25, 49, 54–55, 65; Laine 2003, s. 35.
 9. Lovisa Ulrika 1892, s. 582. Min översättning av: 1) "vive et fort entêtée [...] et je me laissais emporter à tous les plaisirs de mon âge." 2) "Plus j'avancais en âge, plus l'amitié du roi mon père augmentait pour moi. Il s'amusait de mon caquet et dès qu'il tagit débarrassé du soin des affaires, j'étais obligée d'être avec lui et servir de récréation."

10. Kungliga biblioteket, Vu 62. Min översättning av: "Le Gout Si necessaire pour bien apprécier les productions de l'esprit, est un discernement délicat, vif, net et précis, de toute la beauté, la justesse des pensées, et des expressions."
11. I dialogen "Sur les divers avantages de la Conversation et la Meditation" framhålls vikten av att kunna samtala på ett behagligt, bildat och spirituellt sätt. Likaså betonas i "Discours Sur l'utilité des belles Connaissances par rapport à l'Esprit et au Cœur" betydelsen av kunskaper och bildning – bland annat för att kunna utöva konsten att konversera.
12. Jägerskiöld 1945 ger i kapitlet "Det unga hovet", s. 75–106, och "Faustrix Musarum Sueciæ", s. 174–190, en fyllig och auktoritativ bild av Lovisa Ulrikas verksamhet inom kultur och vetenskap.
13. Jägerskiöld 1945, s. 92, 102.
14. Jägerskiöld 1945, s. 92, s. 177–182.
15. I brevet till brodern Fredrik den 18 april 1755 skriver hon: "Nous avons cependant de très habiles artistes. Les Français qui sont venus ici pour travailler au château, ont introduit les arts, et leurs disciples réussissent fort bien. Je fais voyager un dessinateur à présent, sur mes propres dépens, avec un peintre." Hon syftar här på arkitekten Jean Eric Rehn (1717–1793) och målaren Johan Pasch (1706–1769): *Lovise Ulrike 1910*, s. 372–373. Se också Laine 1998, "Lovisa Ulrika som mecenat", s. 194–195 och Jägerskiöld 1945, s. 182. I ett par brev till modern Sofia Dorotea, ett från den 6 augusti 1751 och ett annat från den 5 september 1752, berättar Lovisa Ulrika om sina medaljsamlingar, sin naturaliesamling och om Linné som person: *Lovise Ulrike 1910*, s. 276, 313. I det första brevet skriver hon: "Je tâche de me faire des occupations agréables et utiles. Celle des médailles, entre autres, est des plus vastes. J'ai, outre cela, trouvé à acheter en Hollande les deux plus cabinets de curiosités naturelles, qui appartenaient: [...] La collection des papillons et des insectes des Indes est extrêmement belle, et les coquillis des plus complets. Je m'amuse à le ranger avec un professeur d'Upsal, qui est très grand connoisseur et physicien. C'est un homme fort amusant, qui a tout l'esprit du monde sans en avoir les manières, et qui m'amuse infiniment par ces deux raisons."
16. Samarbetet med Linné: Jägerskiöld 1945, s. 97–99.
17. Laine 2003, s. 13, citerar Carl Reinhold Berchs (1706–1777, framstående numismatiker, sekreterare i Antikvitetsarkivet, invald 1754 i Vitterhetsakademien, bistod Lovisa Ulrika i arbetet med hennes mynt- och medaljsamling) berömande ord om drottningens insikter och omdöme.
18. För samlingarna, se kap. "Samlingar och beställningar" i Laine 1998, s. 41–86, samt Laine 2003, avsnittet "Akademien och hovlivet", s. 24–26.
19. Inge Jonsson, "Tidiga akademier i Sverige" i förf:s 2003, s. 13–14; Nordin 2003, s. 66–71.
20. Jägerskiöld 1945, s. 89; Laine 1998, s. 192–193.

21. Se not 4.
22. Jägerskiöld 1945, s. 88–89. Se också Rehnström 2003, s. 172–177.
23. Detta är Jägerskiölds värdering: Jägerskiöld 1945, s. 184, och jag instämmer i denna.
24. ”Je fais tout mon possible pour encourager les arts et les sciences, qui sont propres à adoucir les mœurs, et il faut surmonter pour cela bien des difficultés. J’ai aussi, avec la permission du Roi, établi une Academie de Belles-Lettres, qui n’a qu’un commencement bien faible.” Min översättning, *Luise Ulrike 1910*, s. 373.
25. Jonsson 2003, s. 14.
26. Henrik Schück 1936, s. 673. I den följande redogörelsen för Vitterhetsakademiens syften, verksamhet och organisation följer jag i huvudsak Schücks framställning, kap. ”Vitterhetsakademien”, s. 672–709.
27. I ett brev från den 27 februari 1753 till modern Sofia Dorotea berättar Lovisa Ulrika om detta oväntade dödsfall: ”Nous avons fait une perte irréparable par la mort subite du surintendant des bâtiments du Roi. C’était un homme qui en Italie et [en] France passait pour le plus habile, et qui rassembloit avec son art toutes les sciences, [il était] d’un caractère et d’une droiture reconnue[s] [et avait] une conversation charmante.” Se *Luise Ulrike 1910*, s. 324.
28. Förutom Schücks redogörelse för detta, särskilt s. 678, se också Nordin 2003, avsnitten ”Höpken och Vetenskapsakademien” och ”Höpken och Lovisa Ulrikas vitterhetsakademi”, s. 66–78.
29. *Handlingar 1755*, s. 4.
30. Schück 1936, s. 677: ”alla ledamöterna, honorarii och arbetande, utsågos av drottningen själv, utan något av akademien förrättat val.”
31. Laine 2003, s. 35.
32. *Handlingar 1755*, s. 5.
33. ”donner des règles certaines à notre langue et à la rendre pure, éloquente et capable de traiter les arts et les sciences.”
34. *Handlingar 1755*, s. 5.
35. *Handlingar 1755*, s. 6.
36. Dessa tre var riksråden Clas Ekeblad (1708–1771) och Carl Fredrik Scheffer (1715–1786) som båda hade varit sändebud vid det franska hovet, samt diplomaten Carl Rudenschöld (1698–1783) som hade varit sändebud i Berlin under förhandlingarna om giftermålet med Adolf Fredrik.
37. *Handlingar 1755*, s. 40–42.
38. Jonsson 2003, s. 15.
39. Jägerskiöld 1945, s. 188.
40. Schück 1936, s. 677.
41. Stålmarck 2003, s. 115–135, särskilt s. 116–117.
42. Stålmarck 2003, s. 120–121. Möjligen fick Nordenflycht inget pris därför att hon kom in för sent med sitt bidrag.

43. Schück 1936, s. 684. Undantagandes då Carl Gustaf Tessin (1695–1770, kansli-president, Gustav III:s guvernör) som från och med 1752 av politiska skäl hade ett spänt förhållande till Lovisa Ulrika. Han var en stor samlare, kännare av konst, en grand seigneur av format i Sverige, och hade sedan 1744 varit Lovisa Ulrikas gunstling. Jägerskiöld 1945, s. 53–57, 76, 84–86, 129–132, 135–141, 147–150, 164–165.
44. I handskriften *Recueil des pièces manuscrites*, Kungliga biblioteket Stockholm, Vu 34, se not 1, finns avskrifter inte bara av Voltaires brev utan också av dikter av brodern Fredrik, brev från filosofer, lärda och vetenskapsmän, dikter av Voltaire. Här finns flera av breven från Voltaire prydligt renskrivna. Handskriften visar på sätt och vis en del av detta nätverk.
45. Schück 1936, s. 686–689, samt Hildebrand 1954, s. 11–17.
46. Stålmарck 2003, s. 133.
47. Schück 1936, s. 692.
48. Schück 1936, s. 692.
49. Stålmарck 2003, s. 134, citerar Carina Burman, *Vältalaren Johan Henric Kellgren*, diss., Uppsala 1988, s. 57.
50. Schück 1936, s. 704.
51. Schück 1936, s. 705.
52. Jonsson 2003, s. 18.
53. Schück 1936, s. 703–704.
54. Vid Lovisa Ulrikas död 1782 var följande personer ledamöter i Vitterhetsakademien: von Höpken, C.F. Scheffer, C. Rudenschöld, S. Lagerbring, J.W. Liliestråle, A.G. Leijonhufvud, C.F. Gyllenberg, A. af Botin, J. Elers, C. Manderström, S.A. Piper, A. Schönberg, B. Frondin, D. Melanderhjelm, C.G. Schultz von Ascheraden, N. von Rosenstein, inalles sexton, varav tio var invalda 1773 (Hildebrand 1954). Av de sexton blev följande medlemmar i Svenska Akademien 1786: von Höpken, C.F. Scheffer, C.F. Gyllenberg, A. af Botin och von Rosenstein (B. Svensén 1982. *De Aderton. Svenska Akademiens ledamöter under 200 år*, Stockholm: Norstedts förlag), d.v.s. av de tretton först invalda kom fem från Vitterhetsakademien, och von Rosenstein blev Svenska Akademiens förste ständige sekreterare.
55. *Luise Ulrike 1910*, s. 161: "La lecture est d'un grand secours et on ne s'en lasse jamais."
56. *Luise Ulrike 1910*, s. 239–240: "Nous avons de fort bons livres, entre autres un poème sur les sept jours de la Création, qui est un chef-d'œuvre, et qui, selon l'avis de bien des gens, peut être mis à côté du *Paradis perdu* de Milton."

K Ä L L O R O C H L I T T E R A T U R

Otryckt

Kungliga biblioteket, Stockholm

D 934 a, Brev från Voltaire till drottning Lovisa Ulrika.

Vu 34, *Recueil des pièces manuscrites*.

Vu 62, *Avskrifter av franska Dialogues, Discours, Vers etc gjorda för dåvarande prinsessan Lovisa Ulrika före hennes ankomst till Sverige*.

Tryckt

HILDEBRAND, BENGT 1954. *Matrikel över ledamöter av Kungl. Vitterhetsakademien och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien 1753–1953*, Lund: Håkan Ohlssons boktryckeri.

JONSSON, INGE 2003. ”Tidiga akademier i Sverige”, i förf:s *Vitterhetsakademien 1753–2003*, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

JÄGERSKIÖLD, OLOF 1945. *Lovisa Ulrika*, Stockholm: Wahlström & Widstrand.

JÄGERSKIÖLD, OLOF 1982–1984. ”Lovisa Ulrika” i *Svenskt Biografiskt Lexikon*, band 24, Stockholm.

Kungl. Swenska Witterhets Academiens Handlingar, förste delen, tryckt hos Lars Salvius, Stockholm 1755. [Handlingar 1755]

LAINÉ, MERIT 1998. ”En Minerva för vår Nord”, i *Lovisa Ulrika som samlare, uppdragsgivare och byggherre*, diss., Stockholm/Bjärnum.

LAINÉ, MERIT 2003. ”En drottning med ’Manna-wett’”, i Sten Åke Nilsson red., *Drottning Lovisa Ulrika och Vitterhetsakademien*, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

LOVISA ULRIKA 1892. ”Ein Memoirenfragment der Königin Luise Ulrike von Schweden über ihre Jugendzeit am Hofe Friedrich Wilhelms I”, mitgeteilt von Fritz Arnheim, i *Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte*, band 5, Leipzig.

Luise Ulrike, die schwedische Schwester Friedrichs des Grossen. Ungedruckte Briefe an Mitglieder des preussischen Königshausen 1910. Hrsg. von Fritz Arnheim, Zweiter Band, 1747 bis 1758, Gotha. [Luise Ulrike 1910]

NORDIN, JONAS 2003. ”Anders Johan von Höpken: ’Sveriges Tacitus’”, i Sten Åke Nilsson red., *Drottning Lovisa Ulrika och Vitterhetsakademien*, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

REHNSTRÖM, MATS 2003. ”Lovisa Ulrikas sista boksamling”, i Sten Åke Nilsson red., *Drottning Lovisa Ulrika och Vitterhetsakademien*, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

SCHÜCK, HENRIK 1936. *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akedemien. Dess förhistoria och historia*, V, Stockholm.

- SKUNCKE, MARIE-CHRISTINE 2003. "Lovisa Ulrikas korrespondens med utländska författare och lärda", i Sten Åke Nilsson red., *Drottning Lovisa Ulrika och Vitterhets Akademien*, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- STÅLMARCK, TORHEL 2003. "De vittra tävlingarna", i Sten Åke Nilsson red., *Drottning Lovisa Ulrika och Vitterhetsakademien*, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.